

СТО РОКІВ АМОСОВУ

А. Бойко

1. Чому важливо для України відзначити ювілей Амосова
2. Основні області вкладу Амосова у розвиток України
3. Соціально-політичні погляди Амосова та їх оцінка сьогодні
4. Вклад Амосова в соціальну психологію
5. Амосов як громадсько-політичний діяч
6. Амосов-людина

Будучи людиною солідного віку (рік народження 1941), своє життя з 60-х років минулого століття я провів у духовній атмосфері, в якій ім'я Миколи Михайловича Амосова було одним з найвідоміших і популярних. Його популярність наростала з роками, і до кінця ХХ століття він став головним авторитетом інтелігенції, але був добре відомий усім без винятку радянським людям і, звичайно, українцям. Це призвело до того, що в опитуванні найпопулярніших українців в 2008 р. році він зайняв друге місце. Це опитування було проведено необ'єктивно і упереджено, але в оцінці ММ ніхто не сумнівався - заслужив.

Метою цих записок є спроба, спираючись на енциклопедичну діяльність ММ, проаналізувати деякі питання сьогоденної ситуації в світі з акцентом на українські справи. Відразу скажу: я не впевнений, що ці записки хто-небудь прочитає, тим більше надрукує, включаючи навіть рідних і близьких ММ. Мій сумний досвід останніх 20 років показує, що зараз людей не цікавить істина, тим більше істина серйозна, як не цікавлять наукові розробки, які можуть принести країні величезні дивіденди, або господарські проекти з високою ефективністю. Більше того, на будь-які пропозиції ніколи не відповідають, хоча для цього одержувачу досить клацнути мишею. Здається, наше суспільство втратило останні сліди порядності та здорового глузду, і з прискоренням котиться в прірву. Зараз у суспільстві правлять бал три кити: гроші, статус, популярність (раніше більш ёмко називали паблісіті). Для пересічної більшості матеріальне становище, яке дало б можливість реалізації гедоністичних жадань, активно формованих ЗМІ, є єдиною життєвою установкою. Але яка б не була наша доля, завжди залишаться люди, які з повною віддачею працюватимуть над серйозними питаннями. Я скористався річницею ММ, щоб упорядкувати для себе міркування з цих питань у письмовій формі. Однак я вирішив направити ці записки Вам в надії, що в них знайдеться щось корисне або цікаве для Вас.

Чому важливо для України відзначити річницю Амосова

Столітня річниця ММ є хорошим приводом обговорити погляди ММ і його особистість в плані сьогоденних реалій України і витягти корисні уроки для майбутнього країни, яке, я сподіваюся, відбудеться. Це тим більше бажано, що популярність ММ ще не втратилась, і він ще залишається авторитетом для значної частини населення України. ММ є фігурою, яку Україна з повним правом може делегувати у світову інтелектуальну та гуманістичну еліту. Це дозволяють зробити факти міжнародної популярності ММ. Хто не знає, нагадаю. Діяльність ММ як хірурга і організатора медицини увінчана багатьма нагородами та преміями. Він обраний академіком Академії наук Української РСР. Лауреат Ленінської премії. Багаторічний

депутат Верховної Ради, навіть вже за перебудови. Він особисто врятував тисячі людей на фронті (більше чотирьох тисяч операцій) і в післявоєнний час (близько п'яти тисяч операцій тільки на серці). Книги ММ видавалися в СРСР і багатьох країнах світу величезними тиражами. Книга "Моделювання мислення і психіки" переведена в США. У 1967 р. ММ запрошений як доповідач на національну конференцію з штучного інтелекту в США. Заслуги ММ можна перераховувати і далі, але про це можна дізнатися в біографічних матеріалах. Моє завдання - використати наукові напрацювання ММ, як одного з найвидатніших наших сучасників, для аналізу нинішньої дійсності в Україні.

Зараз в Україні набирають темп процеси деградації економічного та культурного життя, які розпочалися 22 роки тому. Вся активна частина суспільства - владна верхівка, опозиція, комуністи, інтелігенція - нестримним потоком линує в єдиному пориві - збагачуйся! Сумно, що в інтелектуальному співтоваристві відсутня (або принаймні публічно не проявляється) сильна течія, що віддає собі звіт у катастрофічності сьогодення ситуації в Україні. Ми маємо 27 інститутів (разом з відділеннями), включаючи інститут соціології, і 17 академічних журналів по відділенню історії, філософії та права Національної академії наук, які повинні відкривати очі суспільству і пропонувати шляхи виходу з глухого кута. На жаль, академічна еліта суспільних наук широкій публіці незнайома і вариться у власному соку, а інша частина зосередила свої зусилля на іншому напрямку - претензіям до Росії і Радянського Союзу, а часто і безпосередньо до етнічних росіян. У неї не вистачає кругозору поглянути на минуле, сьогодення і майбутнє широко і неупереджено. Україна - лише невелика частина світу. У світі відбуваються процеси, які визначають і долю України. Не вводячи в розгляд світові проблеми, ми не можемо правильно міркувати про долю України і зробити правильні висновки. Потрібно, нарешті, мужньо і відповідально поглянути на нашу реальність, беручи до уваги геополітичний вплив сусідніх держав, насамперед Росії, і не перекладаючи провини на сусідів за власне безсилля і відсутність солідарності.

Важливо підкреслити ще один аспект. В Україні зневажливо, а вірніше, байдуже ставляться до великих людей, котрі прославили вітчизну. Про мертвих - так, з підвищеним пієтетом, навіть якщо людина не дуже відома. Причому в цю купу звалюють росіян та євреїв, які до української культури не мали відношення, а часто лише народилися в Україні і виїхали звідси ще в дитинстві. Про сучасників практично не говорять. Невже в Україні немає зараз видатних людей, принаймні національного рівня? Хто зараз на слуху в Україні, крім олігархів, естрадних зірок і політиків? Де вчені, медики, розумні господарники (таких чимало), спортсмени (крім футболістів), нарешті, прості люди з умілими руками? Про них ви не почуєте. Ці цінності є за межами українського менталітету. Тому треба всіляко прищеплювати людям повагу до непересічних людей, підкреслюючи, що це невід'ємна ознака цивілізованості. Великі люди складають гордість будь-якої країни; без поваги до них країна не може мати ні поваги інших, ні самоповаги.

Вклад Амосова у розвиток України

Потенціал багатосторонньої особистості ММ настільки великий, що його вистачило, щоб потрапити в енциклопедію не менше ніж по п'яти номінаціях:

медицина, кібернетика, література, пропаганда здорового способу життя, громадська діяльність. Завданням даних нотаток не є обговорення досягнень ММ у таких спеціальних областях як медицина і кібернетика. Визнанням його заслуг у союзному і навіть міжнародному масштабі є численні нагороди, звання та премії, якими країна відзначила трудовий внесок ММ в благополуччя країни. Зазначимо лише епізоди, що мають значимість в плані долі окремої людини. ММ опинився в Києві в 1952 році після наполегливих запрошень київських фахівців. Приводом стала доповідь на конференції хірургів у Києві, на якій ММ доповів результати своїх операцій на легенях в Брянську, якими він буквально вразив київських колег. Пізніше за внесок у грудну хірургію він був удостоєний Ленінської премії. Таким чином етнічний росіянин Амосов опинився в Україні. Ніхто не направляв його в Україну; запрошення відбулося з причини професійної майстерності хірурга. У той час вважалося корисним роздобути для роботи хорошого фахівця. (Нагадаємо, що Амосов працював і в Москві, в інституті Скліфосовського, але поїхав на периферію, в Брянськ, з творчих міркувань.) Їм і став Амосов, так само, як українських фахівців запрошували до Росії. Політика тут, звичайно, була, але зовсім не з метою дискримінації української науки або медицини. Доречно нагадати, що в той час багатьох талановитих футболістів і тренерів з Росії запрошували в київське "Динамо", що чимало сприяло його успіхам. Це зараз пишуть, що саме київське "Динамо" зробило з них класних майстрів. У такому випадку воно могло б обійтися і місцевим контингентом, але чомусь не обходилося. Переїзд ММ до Києва виявився щасливим як для України, так і для самого ММ, так як українська столиця змогла забезпечити ММ масштаб діяльності, що відповідає масштабу його особистості. З повним правом ми називаємо ММ українським ученим і громадянином. Для недоброзичливців відзначимо, що Амосов не був членом партії, на відміну від безлічі "патріотів", які паплюжать зараз радянську владу.

Хірургія серця стала основною професією ММ. Масштаби вражаючі - тисячі врятованих життів. Тільки за це Україні треба схилити коліна перед пам'яттю ММ. Що може бути гуманніше порятунку людського життя? Тут проявилася багатостороння активність ММ. Створення апарату штучного кровообігу і впровадження його в хірургічну практику, постійні нововведення в предметному та методичному плані забезпечили високий ефект при проведенні операцій. В організаційному плані це створення Інституту серцево-судинної хірургії, який люди називали просто "інститутом Амосова", тим самим визнаючи авторитет цієї установи і його директора. А самовіддана діяльність головного хірурга військового госпіталю відзначена багатьма бойовими нагородами. Може бути, до ювілею ММ по телебаченню покажуть фільм за матеріалами його книги "ППГ-2266" під назвою "Ступінь ризику". Я його не дивився, але думаю, що той рівень правди, який демонструє його книга, не залишить байдужим глядача. Такі фільми треба показувати на уроках історії, щоб молодь хоча б в теплому класі побачила ті нелюдські умови роботи в пересувному госпіталі, ту самовідданість всіх без винятку працівників госпіталю, той рівень працездатності, які здаються немислимими навіть для сучасних людей похилого віку, які ще пам'ятають війну. З тим народом можна було побудувати що завгодно, що й довела історія країни в перші повоєнні роки.

Заслуги ММ перед кібернетикою також безсумнівні. Досить того, що він став засновником відділу біокібернетики в Інституті кібернетики Академії наук

Української РСР. Зараз біологічна наука тісно пов'язана з кібернетикою в теоретичному і практичному відношенні. Не тільки моделювання людського організму є найважливішою областю вивчення біології людини і медичної науки. Проблеми створення засобів для використання в комп'ютерній техніці, такі як переклад текстів або управління комп'ютером усною мовою є областями, від яких залежить успіх подальшої комп'ютеризації. Але головний "коник" біокібернетики - штучний інтелект. Невідомо, що він принесе - благо чи зло - але зупинити, а тим більше заборонити людську допитливість неможливо. Створення штучного інтелекту йде в руслі якихось фундаментальних законів розвитку людства. І, звичайно, в будь-якому випадку, при роботі над цією проблемою будуть отримані неординарні результати, які будуть використані в різних областях з чималим ефектом.

Соціально-політичні погляди Амосова та їх оцінка сьогодні

Це питання нас буде цікавити найбільшою мірою, оскільки в нинішній ситуації на роздоріжжі, насамперед потрібна реальна оцінка ситуації і з'ясування шляхів виходу з кризи. Тут не можна обійтися однією точкою зору, а необхідно залучати думки багатьох інтелектуалів, які зарекомендували себе серйозними людьми, які зробили внесок у реальні справи і є стійкими в емоційному плані. ММ є якраз такою людиною, і його думка обов'язково має прийматися до уваги при будь-якому обговоренні доленосних для країни проблем.

Звичайно, в першу чергу необхідно проаналізувати роботи ММ "Мій світогляд" (видано окремою книгою), "Ідеологія для України" і "Ідеологія для Росії" (в "Енциклопедії Амосова").

Основна теза ММ - соціалізм небіологічний. Отже - нежиттєздатний. "Куди йти? Тільки на Захід, до дозрівання, до стандартів північної Америки. Потрібно вчити англійську" (ЕА, с. 501). І далі ММ дає компліментарні характеристики капіталізму: "Гарантіям стійкого миру послужать розвинені країни з відпрацьованою ідеологією і високим рівнем Громадського Розуму, здатного контролювати емоційні сплески громадян". "Дозрівання, глобалізація і однополюсний світ пом'якшують небезпеки, але не виключають їх повністю". І вже зовсім здаються невинуватими такі похвали капіталізму: "Ставлення до моралі - Загальнолюдські цінності. Агресивність - Мала".

Таке, зараз вже очевидне, прикрашання капіталізму є даниною перебудові. Багато хто тоді повірив в панацею капіталізму і неспроможність соціалізму. (Я - теж.) З іншого боку, на ММ велике враження міг справити рівень медицини в капіталістичних країнах, навіть у бідній Мексиці (яка переживає зараз по суті громадянську війну). Ой, не можна судити по одному цьому показнику про рівень розвитку країни. До того ж, ми не знаємо статистики про рівень захворювань та смертності в капіталістичних країнах, про ступінь задоволення хворих операціями, про вартість операцій (вже, звичайно, не безкоштовно). Так, може бути, і оперують тільки багатих, а бідних - відразу в ящик. Це стосується не тільки Мексики, але і США. Хоча в США, що грабують весь світ, положення, мабуть, краще. Але чому одним з головних питань передвиборної кампанії у них є питання про рівень медичної допомоги населенню? На жаль, прочитати про справжню ситуацію в цій області ніде.

ММ правильно відзначив неефективність економічної системи соціалізму, відставання у ВВП, рівні життя, соціальну незрілість населення СРСР, нерозвиненість

суспільних інститутів і демократії. Досить в'їдливо ММ характеризує людські якості наших людей, особливо чиновників.

З ММ ми згодні і в тому, що соціалізм радянського зразка останніх років був приречений. Власне, це стало ясно незабаром після смерті Сталіна, коли волюнтаризм Хрущова показав нездатність радянської еліти розумно керувати країною. І не тому, що було мало розумних людей. Не було обстановки, яка дала б можливість цим людям провести в життя свою точку зору. Створена Леніним і Сталіним і продовжена післясталінськими керівниками СРСР жорстка централізація ("демократичний централізм") давала санкції на придушення будь-якої, навіть найкориснішої для країни ініціативи. Людське в вождях виявилось сильнішим загальнолюдського. Піраміда влади на всіх рівнях відтворювала характерні для верхівки стосунки начальник - підлеглий. Певні надії можна було пов'язувати з Андроповим, але він не встиг навіть сформулювати нових принципів управління країною, не кажучи вже про реальні зміни ситуації. Прихід же Горбачова показав, наскільки бездарні люди опинилися біля керма країни. Це стосується до всього Політбюро, в якому були люди, що пройшли сталінську школу. Але самостійно мислити вони так і не навчилися, залишаючись до кінця днів безініціативними виконавцями. У кінцевому рахунку це плоди сталінської політики одноосібної диктатури. Навіть найрозумніший вождь обмежений у своїх можливостях правильно вирішувати всі питання і вже, звичайно, зобов'язаний подумати над тим, що станеться після його смерті. Сталін же не призначив навіть наступника. Можливо, він його не бачив. У світлі сьогоденних подій воістину фатальним можна вважати знищення ленинградської групи економістів і управлінців М.Вознесенського. Допустивши це, Сталін закреслив всі свої досягнення в будівництві держави і фактично прирік її на неминучий розвал.

Отже, "біологічні" мотиви боротьби за владу у верхніх ешелонах виявилися сильнішими мотивів процвітання країни. Висновок такий: у відсталому суспільстві авторитарний вождь абсолютно необхідний: "Ідея без лідера не працює. Не може захопити більшість. Поклоніння вождю, об'єднання в цьому поклонінні значать навіть більше самої ідеї". Соціальна незрілість суспільства неминуче призводить до його розпаду в умовах "демократії", яка просто неможлива на такому рівні розвитку. Саме важіль "демократії" використовували наші вороги для демонтажу радянського суспільства.

Радянський соціалізм зазнав краху. Тут ММ дуже рішучий: "Претензії комунізму на відродження - закреслити остаточно, як відкинуті були релігійні ересі. Комунізм - це утопія, і не біологічний. У цьому головний дефект ідеї, а не в утопічність". Східна Європа одразу ж повернулася до капіталізму. На пострадянському просторі виникли бандитські держави, що означало повернення фактично до середньовічних методів управління, коли такою бандитською владою в Росії була великокнязівська влада і боярство. З тим винятком, що великий князь правив одноосібно, не посягаючи на статус бояр і поміщиків, тому був зацікавлений у збереженні держави.

Все просто і закономірно. Однак ММ пише: "Наприклад, радянський соціалізм поганий, але чому китайський за 20 років підвищив економіку в 8-10 разів і обігнав Росію за темпами зростання ВВП на душу? Чому в сусідній Індії приріст в три рази менше? Або візьмемо дві Кореї... <...> Можливо головний фактор - традиції працьовитості та релігія? Протестантська етика чи конфуціанство?" (ЕА, с. 461). (А як

же тоді дві Кореї? Ще та загадка! - А.Б.). І далі: "Можливо, що головним є психологія народу: здатність до ініціативи, до напруг, в поєднанні з ощадливістю. Вони зумовлюються якщо не генами, то віковими традиціями, а також релігіями. Тут і "протестантська етика" Західної Європи та США, і конфуціанство китайців. <...> Однак головні з них все ж зрозумілі: традиції, трудова етика, моральність, ставка на індивідуалізм в ідеології, початкова культура" (ЕА, с. 461). Так що питання для самого ММ залишилося відкритим.

Вважаю доречним додати декілька слів про причини низького рівня життя населення в СРСР. Непомірні витрати, пов'язані з озброєнням - чи були вони через нерозуміння або через відповідальність за долю країни? Слабких б'ють і б'ють жорстоко. Цікаві факти наводить А.Бушков у книзі "Сталін. Червоний імператор". У 20-х роках минулого століття Норвегія нахабно займалася браконьєрством в північних російських водах. При спробах припинити це неподобство для захисту браконьєрів норвежці висилали військові катери. (Це і привід поміркувати про причини процвітання Заходу - нерідко справжнісінький розбій. Відповідні цифри у мене є; Норвегія - це так, епізод.) Обґрунтований аналіз об'єктивних труднощів в СРСР зараз доступний. Про вплив клімату на собівартість промислової продукції і на врожайність можна прочитати: А.Паршев. "Чому Росія не Америка". Вийшло кілька видань, останнє - в 2007 році. Без урахування цієї обставини всякий порівняльний аналіз економік СРСР і США просто несерйозний.

Тут також вкажу на деякі аспекти сьогоднішньої економічної та політичної ситуації у світі.

1. Загальна криза капіталізму зараз в наявності. США ледве балансують на межі дефолту. ЄС ледве контролює економіку (та й чи контролює?). У США фактично зійшла нанівець патріотична ідеологія, а в Європі споживчі настрої мас загнали в кут залишки загальної солідарності і класичної культури. На жаль, капіталізм загниває в прямому сенсі, і його майбутнє через 20 років не може передбачити ніхто. Всі ці занепадницькі мотиви реанімують безглузду агресивність коліски демократії - Західної Європи. Куди вже далі, якщо Франція збройним шляхом втручається у справи суверенних держав у різних куточках світу. Жорстоке вбивство Саддама і Каддафі не потрясло світ, але мислячі люди віддають собі звіт в жаху скоєного, порівнянного хіба з інквізицією. Навіть німецьких злочинців судили у Нюрнберзі, а зараз відбувається неприкрито бандитське фізичне знищення неугодних Заходу лідерів. Через 10 років після смерті ММ варто добре подумати: а чи варто нам йти на Захід, до стандартів північної Америки? Може бути, краще рухатися на Схід, з яким нас більше ріднить історична доля, та й психологія? А найкраще жити самостійно, ні з ким не ворогуючи і особливо не дружить.

2. Про перспективи економічного благополуччя Заходу. Тут напрацьовано багато важливого і цікавого, але в широкий обіг ця інформація не потрапляє. Як не дивно, неприємну для Заходу інформацію легше знайти в західній літературі. Візьмемо книгу американського історика та економіста Пола Кеннеді "Вступаючи в XXI століття" (М.: Весь мир, 1997). Автор - важкоатлет, ерудит і аналітик, йому можна вірити. Висновок американського економіста: капіталізм перебуває в глибокій кризі. Ретельно проаналізувавши економічні труднощі Заходу, П.Кеннеді приходять до невтішного висновку: "...в міру наближення XXI століття люди повніше усвідомлюють, що їх доля

стає все більш відкритою для впливу сил, безвідповідальних в повному значенні цього слова". Наприклад: ті що проживають в Сполучених Штатах "4% населення землі пожирають більше чверті палива, яке витрачається у світі і грає головну роль у зараженні атмосфери газами, що спричиняють "парниковий ефект". (Так невже при вступі України до Європейського Союзу ситуація зміниться, і завдяки цій події капіталізм придбає відповідальне ставлення до майбутнього?) Це при тому, що "Рациональний ринок за самою своєю природою не чутливий до соціальних ідеалів і справедливості". І при тому, що "великі транснаціональні компанії володіють глобальною сферою впливу, але не глобальною відповідальністю". І далі: "ці об'єднання міжнародного бізнесу та інвестицій в умовах змін, що відбуваються можуть зробити її (кризу) ще більш глибокою". ММ пише: "...головні з них все ж зрозумілі: традиції, трудова етика, моральність, ставка на індивідуалізм в ідеології, початкова культура. За цих умов у сучасному світі з транснаціональними компаніями (ТНК) можна знайти джерела капіталу, щоб подолати перший бар'єр бідності". (Справді, допоможуть, доженуть і ще допоможуть.) Далі ММ пише: "Східноєвропейські сателіти СРСР <...> досить швидко вписалися в Європу і успішно оволоділи основами західного капіталізму. Позначилися традиції і культура. Прибалтійські країни займають проміжне положення, але з хорошими перспективами. Захід їм допомагає всім, чим може, створює кордон проти Росії". Та вже, вписалися. Не дарма в деяких з цих країн населення штурмує навіть парламенти. Доля Угорщини, Румунії, Болгарії, Латвії, та й інших соцкраїн в ЄС демонструє сумні перспективи для України. Але опозиція цього ніби й не бачить, у них одне: "Даєш Європу!". Вже одне це викликає сумнів в адекватності мислення опозиціонерів.

Мова тут йде не про антипатію до капіталізму, а просто про відповідальний аналіз сьогоденних реалій. Захоплена перебудовною риторикою, інтелектуальна еліта попалася на спрощене трактування наших бід. Сам Сахаров виступав на Першому з'їзді народних депутатів сім разів. Результат - ідеалізація капіталізму: він біологічний. Занадто великі його переваги перед соціалізмом. Тому "...шлях <перебудови> обрано правильний. Тільки добре б освятити його наукою...". А раз капіталізм такий хороший, то і рухатися до нього треба без вагань: "Важко дати рецепти бідній країні, як рухатися вперед - у кожного свої біди. Але дещо спільне є. На *перше* місце потрібно поставити необхідність сильної влади. Широка демократія і повний набір цивільних прав при бідності, відсутності культури, об'єднуючої ідеї і традиції, не дозволяють вирішити протиріччя між гілками влади, партіями, кланами і групами...

Друга гірка правда: витрати на соціальну сферу повинні відповідати рівню економіки.

Третє: початкове швидке зростання економіки неможливе без експлуатації. Тобто – до досягнення багатства народу доведеться пережити бідність".

Такий підхід (вже після того, як ММ залишив пост директора) незабаром був реалізований і в Інституті серцево-судинної хірургії – операції стали платними. "Але деякі не можуть знайти (гроші на операцію – А.Б.) – їм відмовляють. Це означає – їдь вмирати. Жахливо". Неefективний соціалізм давав можливість оперувати безплатно (і навіть чергу хворих ліквідували), а ефективний капіталізм відправляє бідних вмирати. До чого це призвело, повною мірою стало зрозуміло тільки зараз. Який удар по здоров'ю і моралі суспільства справив капіталістичний підхід до медицини, можна

судити по смертельним щепленням дітям недоброякісними купленими задешево вакцинами. Нема числа іншим нелюдським діям, про які навіть страшно писати. Схоже, що і у капіталістів так – про страшні історії в їх медицині регулярно повідомляє преса. Про африканців і говорити нічого – полігон для випробувань нових ліків.

Над тим, що капіталізм не знаменує кінця історії, а швидше свій власний кінець, ніхто всерйоз не замислюється. Капіталізм є результатом стихійно сформованих законів розвитку. Внаслідок накопичення соціальних та економічних диспропорцій хворий "біологічний" капіталізм йде зараз на агресивний силовий примус усього світу, не рахуючись зі сформованими в його (капіталізму) надрах демократичними принципами. Це свідчення не його сили, а його старезності: ідеями він вже не може захопити. ММ усвідомлює негативні явища стихійного капіталізму: "Головна теза: біологія людини, як гиря, висить на розумі людства, заважає йому керувати своєю долею. Чи є шанси у розуму подолати?"

На жаль, технічний прогрес нічого не дає для морального зростання особистості: "...при цьому не змінилася спрямованість на експлуатацію, поділ класів, нерівність і, головне, не змінився акцент у шкалі цінностей: спочатку багатство, престиж і особистий успіх, право багатого і сильного, а потім вже альтруїзм, співпереживання і милосердя". "При капіталізмі задіяні сильні почуття: жадібність, лідерство, самоствердження, страх безробіття. А соціалізм? Заміна біології ідеологією, "свідомістю", не повноцінна. Значимість "переконань" в мотивації в чотири рази менше потреб. Ще момент: капіталізм робить ставку на лідерів – на нерівність, на конкуренцію". Не можна ігнорувати і таке: "...Америка. Я був там, бачив. Хвилі невіри, песимізму, сексу, твісту. Гидко. Але їм важко. Дванадцять телевізійних програм і по всіх проповідь: "Дай йому в морду!". Дитячі магазини забиті іграшковою зброєю. Книжки в аптеках з перекошеними від жаху фізіономіями на яскравих обкладинках. Ця зараза поширюється, вона поглинає робітників, молодь". (Це було написано в 1962 році. Зараз становище драматично погіршилося, про що свідчать мало не щотижневі розстріли невинних людей, в тому числі і дітей, у школах і супермаркетах.)

Постає питання: чи потрібно прагнути до такого ладу, який охарактеризований вище? А може варто пошукати третій шлях? Історія надає безліч можливостей.

Навіть з цих коротких викладок можна прийти до цілком очевидного твердження: радянський соціалізм був ні чим іншим, як першою реалізованою, але невдалою спробою заміни вже неспроможний капіталізм. Як показує сучасна історія (Білорусія, Венесуела, Куба та інші країни), такі спроби будуть повторюватися все частіше і зрештою приведуть до зміни на Землі суспільного ладу. Це цілком закономірний і логічний етап еволюції людства. "Кінця історії" за Фукуямою не буде, у чому вже можна бути впевненим. Інша справа, що це буде не радянський соціалізм в чистому вигляді, але вже точно і не сучасний капіталізм. Варто відзначити, що навіть в соціально-економічному житті США іде та ж боротьба двох засад (Обама проти Ромні): яка визнає необхідність соціального захисту бідних, і яка абсолютизує повну свободу особистості і підприємництва. Поки що ця боротьба складається на користь першого напрямку.

Варто звернути увагу ще на один аспект проблеми. Якщо керуватися принципом Бентама "Прагнути до найбільшого щастя найбільшого числа людей", то капіталізм золотого мільярда програє багатьом країнам. Опитування говорять, що більше щасливих людей проживають не в найбагатших країнах, а рівень суїцидів не пов'язаний з багатством суспільства.

За двадцять років ми зрозуміли, що перспектив в Україні в капіталізмі не очікується. Сам ММ це помітив і висловився цілком конкретно: "...успіхи капіталізму" в наявності: бідні зuboжили, а нерівність зросла втричі!".

ММ ніколи категорично не наполягав на абсолютній непогрішності своїх поглядів і завжди залишав місце альтернативі, йшла мова про Бога, "іншу фізику" чи моделях. Це робить йому честь. Тільки сильна і розумна людина може дозволити собі таке. (Бертран Рассел у книзі "Чому я не християнин" говорив, що він не стверджує небуття Бога, так само, як і його існування.) Зараз остаточно визначилося, що не економіка стала причиною розвалу Радянського Союзу, а психологія людей. І економічні успіхи не залежать від суспільного ладу. І розруху треба шукати "не в клозетах, а в головах", як зараз повторюють нові виконробі на кожному кроці. Захід раніше дозрів, раніше і постарів. Про занепад Європи європейські мислителі пишуть мало не з середини ХІХ століття. Тільки ми за звичкою продовжуємо молитися на багаті вітрини європейських магазинів.

Набагато реалістичніше звучать такі слова ММ: "На Заході (особливо - у християн-протестантів) в центрі індивід, особисто відповідальний перед Богом, але з допущенням відносної свободи зміни ролей в суспільстві. На Сході в центрі соціальних цінностей колектив, рід, клан, ієрархія спорідненості і фіксованих ролей. І навіть – рівність духовних і матеріальних цінностей. Все це відбилося в нових ідеологіях у вигляді прохолодного ставлення до демократії".

У відношенні цих цінностей східнослов'янський світ не пристав ні до одного берега. Зруйнувавши в 1917 році традиційний уклад, комуністи створили нову, радянську етику і нове ставлення до праці. Але ця етика була заснована на примусі - не "біологічна". (Начебто етика капіталізму заснована не на примусі бідністю і голодом, ще більш жорстокими і нелюдськими.) Наша біда полягала в тому, що за соціальної відсталості суспільства демократія протипоказана (див. вище висловлювання ММ). А в СРСР після Сталіна була демократія для простого народу, якому "по фігу" свобода слова та інші інтелігентські штучки. Зате ця демократія дозволяла погано працювати, гарантовано отримувати кошти для життя та відпочинку, житло і т.д. Особливо в період Брежнєва паразитизм розвинувся у величезних масштабах. Ледачі вожді виховали ледачий народ. "Був (і є!) ще один порок: "низька трудова етика", а попросту лінь, халтура і розкрадання. Робоча сила виявилася дешевою тільки по зарплатах, а не за сумою витрат". У підсумку слов'яни не сприйняли цінностей ні Заходу, ні Сходу, але втратили свої. Країна опинилася без керма і без вітрил. Небачена економічна, культурна і моральна деградація темними хмарами огорнула шосту частину земної суші. Удар був нанесений в саме серце східнослов'янського світу – їх ментальну ідентичність.

Для практичної реалізації майбутнього України велике значення мають розробки ММ моделі особистості та економічні проекти.

"Склад моделі особистості (індивіда):

I. Стан: формальні і неформальні дані, які суттєво впливають на особистість: а) вік; б) стать; в) освіта, кваліфікація; г) сімейний стан: соціальна група, професія, її ранг в ієрархії престижності; е) матеріальне становище сім'ї; ж) рівень тренуваності чи здоров'я. Розмірність всіх величин в умовних одиницях.

II. *Характер* (чисто вроджені риси, мало мінливі від виховання і умов).

III. *Здібності* характеризують інтелект. Це здатність до навчання, виховуваність, пам'ять, комбінаторика.

IV. *Потреби*".

Наведений список є практичною програмою дій. Потрібно тільки створити таблиці і заповнити їх, а потім приступати до практичної їх реалізації. "Для моделей необхідно уявити собі розподіл громадян за типами особистості зі зразковими характеристиками кожного типу". Так ми дізнаємося, якою є людина нашої країни, щоб конкретно почати перебудову суспільства.

Починаємо працювати. "Почнемо з праці. Ні, краще з виховання. Для цього знову ж таки потрібно ввести деякі принципи. Наприклад, такі: мінімум насильства. Це не те щоб неспротив злу, – але мінімум. У крайньому випадку. Друге – повага свободи інших людей. Третє – прищепити потребу до праці. Потреба, а не з примусу. Це можливо. Четверте – повага до сім'ї. Строгість моралі. П'яте – обмеження честолюбства. І шосте – боротися з надзвичайною прихильністю до речей – з жадібністю. <...> Я, звичайно, розумію, як це важко – проблема виховання, але без її розв'язання ніяких надій на краще суспільство немає. Це питання особливе і важке. <...> Праця – насамперед обов'язково. Це у нас правильно. Далі: є оптимум обов'язкового робочого дня, різний. Зайве дозвілля – воно шкідливе. Теж потрібні спеціальні дослідження. Головне питання – щоб люди добре працювали, на совість. Знову потрібна наука – скільки платити. <...> В одному впевнений: посилені стимуляція грошима небезпечна. Правильне заохочення, хороша організація праці та виховання, але не відступ до тільця. Голий ентузіазм також не придатний, як і тільки гроші. <...> І ще одне зауваження: потрібен науково обґрунтований оптимум благ, щоб не відчувати поневірянь, але й не заохочувати жадібності. Наша гігієна може "запрограмувати" вирішити це завдання разом з психологами. Одна кімната на людину, проста, поживна їжа, зручний одяг. А навіщо зайве? Потрібно прищеплювати нове ставлення до речей. Вони – не самоціль".

Наступна програмна заява стосується економічної діяльності.

"У сфері економіки єдино можливий варіант – ринок самоврядних підприємств з державним регулюванням, що забезпечує захист природи і соціальні програми. Приватне підприємництво необхідно (компроміс!), але підлягає контролю". Це – основна ідея. Державний капіталізм. Він не обмежує людей у збагаченні, але ставить шлагбаум стихійності і сваволі. Зараз, коли внутрішньополітична терпимість у суспільстві набагато вище, ніж після революції, цей підхід здається цілком прийнятним і практично реалізованим.

Програма є. Зупинка за одним – як приборкати біологічні інстинкти. Не виключено, що їх доведеться вкоротити. Або контрольована демократія, яка обмежує низькі деструктивні інстинкти, або анархія, розруха, несправедливість і приниження людей і країни в цілому.

Вклад Амосова в соціальну психологію

На всьому протязі своєї наукової та літературної діяльності ММ не втомлювався повторювати: реальну картину суспільства можна отримати лише за наявності знання про психологію його складових – людей: "...пізнання самого "себе" – вивчення біологічної сутності людини, без чого неможливо оптимізувати ідеології". У фізиці такий підхід отримав назву статистичного, на відміну від термодинамічного, який оперує інтегральними властивостями системи, а не її окремих частинок. Термодинамічний підхід описує тільки початковий і кінцевий стани системи, але не розкриває механізми процесу – це робить статистичний підхід, який має інформацію про властивості часток. ММ справедливо вказує, що ми не знаємо суспільства, в якому живемо: "Психологія людей, їх поведінка багато в чому залишаються невідомою величиною". (Пізніше про це говорив Андропов.)

У свій час я запропонував модель психіки, засновану на властивостях нервової системи (ВНС) людини. Моделлю мені послужила гума – матеріал з широким набором різноманітних властивостей, що дає можливість моделювати багато особливостей людської психіки. У цій моделі сила нервової системи моделювалася модулем гуми (здатністю чинити опір навантаженням), а чутливість нервової системи – відносним подовженням при розтягуванні (мірою розтягування при додатковому навантаженні). Ця модель дає можливість кількісної характеристики ВНС людини методами математичного аналізу. Опис своєї моделі мені вдалося надрукувати лише у науково-популярному журналі "Хімія і життя" (1991, № 6). Профільні академічні журнали мою роботу не взяли (як любительську), але відповіли ввічливо – тоді ще було прийнято відповідати на листи. Проте до цього часу я цікавлюся моделюванням психіки, і мій інтерес до робіт ММ в цій області не випадковий.

Здається очевидним, що треба знати розподіл суспільства за психологічними типами. "Напевно, слід виділити типи лідерів, користолюбців, допитливих, альтруїстів і крайніх егоїстів, аж до відверто злих і агресивних. Упевнений, що такі існують і генетично позначені". Цікавлячись цим питанням, я якось по простоті подзвонив в одну авторитетну академічну установу з проханням підказати літературу з даного питання. Виявилось, що такої літератури немає, у всякому разі, у вигляді систематизованих цифрових даних. Ось так пасаж! Я не знав, що це вже пройшов ММ: "...прояснити біологічну природу людини в якості особистості. Потрібні експерти. <...> Дивно звучить, але не знайшов я в літературі кількісних даних по природі людини. Навіть - у західній."

Адже отримати такі дані не дуже складно для високих фахівців в соціології. Чому ж це не зроблено досі? Тепер мені стало ясно: суспільство хочуть тримати у неутті, щоб воно не починало рішучих кроків щодо поліпшення життя своїх членів. Ми не повинні знати навіть про самих себе занадто багато.

З метою ліквідувати цю прогалину, ММ зробив небачену у своєму роді акцію – провів опитування громадськості через газети. Він зробив те, що зобов'язані робити штатні соціологи, але не роблять. І хоча результати виявилися недостатньо широкими для впевнених статистичних висновків, деякі принципові висновки вдалося зробити. Отримано дані про рівень життя людей, причини їхнього невдоволення, про ставлення до різних гілок влади, про політичні уподобання молоді та літніх людей. "Молоді (до 40 років, а особливо до 25 років) висловлюються за капіталізм проти соціалізму,

співвідношення: 38% на 15%. Після 60 років цифри зворотні. <...> В Європу хочуть 56% молодих, а до Росії тільки 9%. Ставлення молодих до Руху спокійне, йому довіряють 12%". А ось "літні, природно, більше озирються назад. Звичайно, вони ще можуть вплинути на найближчих виборах, але вже не зупинять руху до зрілої ідеології та західних стандартів життя". При всій повазі до ММ, з останнім твердженням я категорично не згоден. І мова йде не про ідеологію і стандарти життя. Йдеться про роль молоді в історії, ні більше, ні менше.

Молодь завжди була "робочим тілом", "гарматним м'ясом" для політиків. Хто завойовував молодь, той і перемагав. Якщо ж це не вдавалося чинній владі, вона була приречена. Так вирішилася доля царської Росії, так Сталін переламав через коліно Росію патріархальну, так він виграв війну. Так само прийшов до влади Гітлер. Приклади можна продовжити. Робота з молоддю – тонке мистецтво. Її потрібно захопити романтичною ідеєю перебудови, знищення старого і відсталого. "З більш широкої точки зору, пролетарський примус у всіх своїх формах, починаючи від розстрілів і кінчаючи трудовою повинністю, є, як парадоксально це не звучить, методом вироблення комуністичного людства з людського матеріалу капіталістичної епохи" (Бухарін). Ось і пише Маяковський: «Я с теми, кто вышел строить и мечь в сплошной лихорадке буден...». І він же: «Мы тебя доконаем, мир-романтик! Вместо вер – в душе электричество, пар. Вместо нищих – всех миров богатство прикарманьте! Стар – убивать. На пепельницы черепа!» Те, чого не можна нав'язати молоді ніякою логікою, з віком приходиться само собою. Спілкуючись з молоддю, переконався: вона живе в світі ідеологічних штампів, нав'язаних пресою, не може відрізнити брехні і демагогії від реальності, яку бачить на кожному кроці. І схильна до споживацтва і кар'єризму набагато сильніше, ніж літні люди, що, втім, цілком природно. Напевно, розумна людина сказала: "Хто не був молодий, той не був дурний". Питання про роль молоді потребує серйозного вивчення. Жодна влада не була зацікавлена в його об'єктивному дослідженні – знати істину масам протипоказано.

Небажання літніх людей рухатися "до зрілої ідеології та західних стандартів життя" диктується їх життєвим досвідом, життєвою мудрістю і, звичайно, небажанням переносити покращення життя у світле майбутнє. Бо знають – такого не буде, влада блефує.

Але продовжимо розмову про соціальний устрій суспільства, в якому, як уже було сказано, задає тон психологія. "Розум управляє об'єктами, а почуття керують розумом". Психологія масової людини нехитра, незважаючи на безліч психологічних типів. Я не збираюся тут зупинятися на цьому корінному для життя суспільства питанні – це справа поколінь учених. Зазначу тільки деякі базові риси.

Наша проста людина, "кухарка", як зневажливо називають її нікчемні журналісти, саме проста. Її простотою користуються (з'явилися спеціальні терміни – "розводять", "кидають" і т.д.) пройдисвіти всіх видів – від політиків до естрадних зірок.

1. Проста людина не вмє брехати, зате охоче вірить чому завгодно, особливо якщо воно подається як викриття таємних підступів або злочинів.

2. Проста людина дуже чутлива до несправедливості, до привілеїв. Саме ненависть до привілеїв була рушійною силою перебудови, а не горезвісний ринок. Це, однак, не заважає їй користуватися цими привілеями при переході на вищу сходинку.

3. Ідеологія нашої простої людини – матеріальне багатство. Це мірило досягнень усього її життя. "...В гамі потреб споживацтво і власність посідають перше місце у більшості людей...". Особливо радує його все, придбане без зусиль, "на шару". Який вже тут протестантизм!

4. Проста людина не стійка, не привчена до боротьби і тривалих зусиль, не має міцних, нехай навіть помилкових, переконань.

5. Проста людина не допитлива, особливо якщо для цікавості потрібна наполегливість.

6. Нарешті, проста людина не любить працювати. Зауважте, два останні пункти повторюють відомі слова Пушкіна: "ми ліниві і не допитливі". Тут Пушкін потрапив не в брову, а в око нашому братові.

Ці властивості простої людини у вирішальній мірі визначають її вибір на виборах і, в кінцевому рахунку, долю країни ("Маємо те, що маємо"). У цій відсталій масі є багато непересічних людей, реалістично мислячих, багато прекрасних фахівців, умілих майстрів, нарешті, мужніх героїв. Але їх нікому згуртувати і повести, бо опозиція не має чесних лідерів і справжніх бійців. Можна сказати, що опозиція зліплена з того ж тіста, що й маса. Роздобувши бажане багатство, вона відразу забуває про потреби народу. Тут найбільш доречно жаргонне слово "жлобство", тому що душевна черствість найсильніше виявляється у відсталому суспільстві, яке вже втратило родову солідарність.

Звичайно, вищесказане зовсім не говорить про дефектність характеру українця чи росіянина, а лише про рівнодіючу суспільної свідомості. Ця свідомість з ряду об'єктивних причин, які тут немає місця розглядати, виявилася відсталою, несамостійною по відношенню до впливу більш розвиненого Заходу. Але потенціал наших народів великий, і є надія, що в майбутньому ситуація зміниться. Справа за вождем!

Великою мірою ці риси характерні і для інших народів, в тому числі і для сучасного західного обивателя. Розумний вождь знає, як їх подолати; парламентська демократія, яка бореться за голоси виборців, тут безсила. Для успіху справи потрібна диктатура і армія наглядачів, а преса може все подати в кращому вигляді. Була б політична воля. Все це ясно зазначено в роботах ММ. Так чому ж ці ідеї не реалізуються?

Перша причина вже вказана: відсутність робочої моделі суспільства, заснованої на психології окремих людей. Інша причина складніше. Вона фігурує у ММ під назвою самоорганізації. Принципова точка зору ММ: самоорганізація непередбачувана. "Самоорганізація підступна – все може статися! <...> За моїми ж переконаннями – самоорганізація непередбачувана, а розумність країн дуже сумнівна".

ММ вірно оцінив роль самоорганізації в суспільстві. А що це таке? Ця дія сил, непідвладних людині, яка вважає, що все залежить від неї. Це сучасна людина, а в давнину вважали по-іншому. Доля у греків, та й взагалі в стародавньому світі – це і є дія самоорганізації. Ці уявлення були настільки очевидні для древніх греків, від філософа до селянина, що ніколи не піддавалися сумніву. З успіхом можна замість слова "доля" скористатися словами "Бог", "воля до життя", "світовий дух", "брахман" і т.п. Раз самоорганізація непередбачувана, всі наші теорії втрачають достовірність. Ми знаходимося ще на тому рівні пізнання, коли не можемо передбачити майбутнє. А

Конт говорив: "Savoir – c'est prévoir (Знати – значить передбачати)". Тому в ієрархії категорій, запропонованій ММ – Розум, людина, суспільство, майбутнє – не вистачає однієї, але суттєвої сходинки – Сущє (Універсум, Абсолют, Космос або їх синоніми), яке обов'язково треба брати до уваги при прогнозуванні майбутнього в соціальних процесах. Це зовсім не виключає цінності думок, висловлених ММ в його працях. Його праці відкривають дорогу для осмисленого руху вперед, до того, що в наших силах і реально може призвести до зменшення страждань на Землі.

Практична соціологія ММ дуже доцільна. Мені імponує його уявлення про недоліки розуму: обмеженості, захопленості, суб'єктивності. Без ускладнених академічних міркувань ММ висловив такі суттєві особливості інтелекту, які дають можливість зрозуміти причини наших помилок на будь-якому рівні - від керівника держави до робітника. Таку ж практичну цінність має концепція тренуємості. Дуже корисне уявлення! Його треба всіляко пропагувати: тренуванням можна досягти дуже багато чого, що особливо важливо для слабких людей. Їм треба пояснити можливості тренування, і вони почнуть нове життя!

У світлі вищесказаного свобода слова є не благами побажанням, а фундаментальною основою правильного функціонування суспільного організму, засобом боротьби з помилками. І в цьому відношенні нинішня ситуація в Україні набагато краще, ніж була за радянської влади. Зараз мисляча людина має можливість знайти інформацію, яка дає адекватне уявлення про дійсність. Будемо сподіватися, що це колись приведе до великих змін у нашому суспільстві. Все залежить від того, чи задавить відстала маса видатних одиниць, чи сильний вождь змусить масу танцювати під його дудку.

Соціальна психологія, моделі суспільства мають першорядне значення для розуміння і, отже, перетворення суспільства. Ми не розуміємо, чому навіть в одній сім'ї народжуються добрі та злі діти, так треба хоча б знати, скільки народжується тих і інших, щоб передбачати можливі сценарії розвитку суспільства. Але є вагомі підстави припускати, що новонароджені діти вже "запрограмовані" і при дорослішанні демонструють якісь тенденції потоку розвитку, незалежного від нас. Про це ж свідчать "сімейні" лінії, коли протягом кількох поколінь родини проявляється певна лінія соціальної поведінки. Генетика як формальна природна наука нічого про це сказати не може. Скоріше це вплив мемів, а не генів. Думаю, що збірник праць з цих проблем, з присвятою річниці ММ, був би зустрінутий з великою цікавістю.

На мій погляд, у світогляді ММ є і речі, з якими не можна погодитися. Так, ММ вважає життя на Землі результатом еволюції матерії при рідкісному поєднанні сприятливих умов на планеті. Зараз є підстави говорити про більш широке, якщо не тотальне, поширення життя в Космосі, звичайно, в абсолютно інших формах. Тут позначається обмеженість нашого знання і звичка абсолютизувати результати відносного знання, досягнутого в даний час. Думаю, філософи всіх часів і напрямків (крім матеріалістів) були праві у своїх уявленнях про життя. Та ж воля до життя, що виражається в самоорганізації, теж повинна мислитися як життя іншого рівня! Інший момент – це скептицизм по відношенню до паранормальних явищ. "Мені так і хочеться вигукнути: "Нісенітниця все це!" Левітація, "астральні тіла", полтергейст і навіть "віщі" сни – не справляє все це серйозного враження". (Доречно зауважити, нещодавно в Південній Америці, здається, в Перу, якийсь чоловік публічно

демонстрував левітацію. До цього описані і інші випадки левітації. Якщо це містифікація, то спочатку потрібно бездоганно викрити її, перш ніж заперечувати.) Ці явища - просто інший шар життя, що відкривається нам в незрозумілих поки проявах (див. зауваження ММ про "іншу фізику"). Коли-небудь люди навчаться входити в інші шари. Ми ще так мало знаємо про життя і Всесвіт ("Є багато чого на світі, друг Гораціо, що й не снилося нашим мудрецам"), що судити про великі таємниці природи з позицій сьогоденного знання було б занадто самовпевнено. Те ж відноситься і до генної інженерії: "...генна інженерія остаточно руйнує міф про "життєву силу", яка нібито визначає біологію. Сумніви все одно є ...". ММ мав мужність визнавати, що його погляди не є абсолютними і з багатьох питань він з великою терпимістю ставився до інших поглядів. Думаю, що загадка невловимості НЛО або снігової людини буде розгадана ще за нашого життя і при цьому виявляться якісь невідомі раніше принципи світобудови, порівнянні з відкриттям Коперника. (Рекомендую книгу Б.Поршнева, доктора історичних та філософських наук "Загадка снігової людини", випущену видавництвом "Ексмо: Алгоритм" у 2012 році. Цей серйозний учений надійно довів існування снігової людини. Заперечувати його аргументи без насильства над здоровим глуздом неможливо.)

Світогляд ММ, в якому найголовніше психологія і соціологія, надзвичайно актуальний саме зараз, в період корінної ломки тисячолітніх способів мислення і діяльності. "...Історія йшла своїм шляхом і рухала її біологічна природа людини: пристрасті. Творчість тільки озброювала їх...". **Сила**, що панувала до другої половини ХХ століття, поступається провідними позиціями підлій, але більш ефективній **хитрощі**. Ставка робиться на брехню і обман менш досвідчених; формується співтовариство "просунутих" паразитів, свого роду новий клас експлуататорів. Благородство і великодушність, що виявлялося іноді навіть до ворогів, поступається місцем тотальній ненависті і неприйняттю логічних аргументів. Почуття неповноцінності опанувало душами людей, достатньо розумних, щоб зрозуміти свою нікчемність, і недостатньо сильних, щоб боротися з ним шляхом самовдосконалення. Злато остаточно зломило булат. Багатство залишилося єдиним критерієм цінності особистості, позбавленої природних якостей природної людини минулих часів. І якщо раніше багатство санкціонувало право на гордість і вибраність, що виражаються у відповідних вчинках, то тепер воно служить єдиній меті – захисту від неповноцінності і безпосередньо пов'язаному з ним прагненню принижувати інших. Цей критичний перехід суспільної свідомості на зовсім інший рівень буде визначати відтепер життя суспільства. "Звільнений" у своїх діях індивід не зупиняється ні перед чим. Перші симптоми "нового мислення" в наявності: бруд в Інтернеті, відверта пропаганда сексу, порнографії та педофілії, невмотивовані вбивства незнайомих людей, включаючи дітей, інспіровані ззовні громадянські війни і кольорові революції. Навіть у таких, здавалося б, спаяних традиційною етикою країнах, як арабські (а зараз Туреччина), без зусиль вдалося спонукати молодь на громадянські війни, метою яких є не що інше, як нахабне захоплення влади з метою збагачення. Без знання психологічних властивостей окремої людини суспільство не впорається з цим свавіллям.

Амосов як письменник і громадсько-політичний діяч

Суспільно-політична діяльність ММ відома завдяки його літературній роботі. Як письменника його знали мільйони людей. Знаменитим зробила його перша книга "Думки і серце". Успіх її приголомшливий: ""Думки і серце" перевидавали, напевно, разів сорок, майже у всіх республіках і в основних країнах світу. Це – не перебільшення. У всякому разі, англійська, французька, німецька, італійська, іспанська мова присутні. А також шведська, фінська, португальська, грецька, хінді. Не кажучи про соціалістів: поляків, болгар, чехів". Те ж можна сказати про книгу "Роздуми про здоров'я". "Набрався тираж під 6 мільйонів. Була величезна пошта. Без перебільшення – мішок листів".

Чим ж привернула перша книга самих різних людей у багатьох країнах світу? Щирістю і гуманізмом! Незважаючи на дикий розгул вульгарності і підлості в сучасному світі, у людей ще не атрофувалися базові етичні почуття. Доля вмираючої дівчинки і переживання хірурга глибоко зворушили серця багатьох. І відкрили багатьом нелегку долю хірургів, і взагалі лікарів, які несуть відповідальність за життя людей. Добре красуватися як автор дошкульної публікації, але це не йде ні в яке порівняння з душевними муками людей, які бачать смерть, особливо смерть дітей.

ММ написав багато, в тому числі і художніх творів. Його нехитра манера письма має велику переконуючу силою. Його спогади про дитинство можна сміливо включати в класику цього жанру. У небагатьох, але ємних словах ММ жваво дав нам уявлення життя довоєнної російської глибинки. А характеристики людей? Два-три слова, і з'являється відчуття живої людини. У певному сенсі його біографічні твори можуть служити і посібником для соціологів та істориків, які прагнуть вникнути в життя того далекого часу. Не дарма по його книзі "ППГ-2266" був знятий фільм, в якому грали знамениті артисти. Сподіваємося, що цей фільм буде показаний по телебаченню в ювілейні дні. Також сподіваємося, що буде видана вилучена раніше книжка ММ "Метод моделювання соціальних систем".

Особливо зворушливо написано про матір – справжню подвижницю. Це ще й відповідь всім недобррозичливцям російських людей, що зображують їх в негативному світлі. Вважаю, що кожна людина зобов'язана залишити записки про своїх рідних і близьких людей. Для їх зберігання треба створити спеціальні сховища. Коли-небудь, "коли на всій планеті пройде ворожнеча племен, зникне брехня і смуток", з мільйонів доль простих людей історики майбутнього відтворять нашу трагічну епоху і поклоняться нашій пам'яті.

Але найгучнішу, всенародну популярність, порівняну з письменництвом і "серцевими справами", ММ отримав завдяки своїй невтомній боротьбі за здоров'я людей. Тут він такий же подвижник, як і його мати. Хоча його агітація в цьому плані мала, як він сам сказав, незначний практичний результат: "Понад сорок років я проповідую режим здоров'я, усно і письмово. Зізнаюся, результат нульовий, навіть серед близьких знайомих. У сквері, де бігаю, як починали 25 років три людини, так стільки ж і залишилося. Тобто приходили багато, але не утримувалися. Не хоче наш народ напружуватися. Таблетки простіше". Проте значення цієї діяльності недооцінювати не можна – підтвердження тому тиражі книги "Роздуми про здоров'я". Будь-яка публічна інформація відкладається десь у закутках свідомості і лежить там до пори, до часу, а за сприятливих обставин реалізується в активному режимі.

Амосов-людина

Перше, що кидається в очі – надзвичайна працездатність ММ. Він неодноразово підкреслював важливість цієї риси характеру, але ми все одно недооцінюємо її. Адже історію роблять тільки активні люди, обрані якимось чином долею з безлічі середніх людей. Я пропоную виділити таких людей в окрему категорію і назвати їх "макроергами" (здатними до великих навантажень). Які біологічні особливості визначають активність людини? Ми поки не можемо відповісти на це запитання. А від цього залежать долі людства. Якби розумні і порядні люди, яких чимало серед нас, проявляли належну активність, життя можна було б змінити на краще. На жаль, такою активністю в більшій мірі можуть похвалитися люди, які стоять на вершинах владної та фінансової пірамід (і не тільки у нас). Крім інтелектуальної активності, слід розібратися в джерелах активності фізичної. Такі навантаження, які переносив ММ в юності, під час війни і в подальшому вже мирному житті, здаються незбагненними. Вивченню цього питання потрібно приділяти зараз підвищену увагу у зв'язку з тотальною апатією, послабленням волі, погіршенням здоров'я людей, особливо молоді. Безумовно, його рішення пов'язане з генетикою і також з мемами, які якимось відбирають людей з підвищеною енергетикою. Це теж світова загадка, до якої ми поки не можемо навіть підступитися. У самого ММ немає міркувань на цю тему. Можливо, він вважав свою активність само собою зрозумілою, а не зумовленою.

Інтелектуальна сила пояснюється ММ так: "Знань у мене мало. Але є Здоровий Глузд. Це не дуже часто зустрічається". Це помітив молодий хірург ще в самий розпал війни. Можна тільки додати, що Здоровий Глузд і є справжній талант, вміння бачити суть в речах і явищах і відкидати другорядне. Це зовсім не здоровий глузд простої розважливої людини.

Про приречення можна судити зі спогадів дитинства ММ. Він не був звичайною дитиною, як усі. Якась сила керувала поведінкою дитини, ніби передбачаючи його неординарне майбутнє. Прихильність хлопчика до книг ("книжковий хробак"), незграбність і сором'язливість, елементи неповноцінності віддаляли дитину від хлоп'ячого товариства, в якому природна спритність і конформізм були вирішальними для успіху в хлоп'ячій "зграї". Ця відчуженість змушувала посилено думати, аналізувати, швидше дозрівати. Цікавий епізод з крадіжкою книг. Хлопчик не планував будь-яку серйозну діяльність, а вже тягнувся до книг, підсвідомо відчуваючи силу друкованого слова. Тут також потрібно підкреслити, що батько ММ був досить розвиненою людиною, мав непогану бібліотеку. Люди тяглися до знання чисто з ідеальних мотивів. Царство знання тіснило царство важкої фізичної праці, освяченої тисячоліттями, як весна неминуче тіснить зиму. Тому треба розуміти, що катаклізми при переході селянської Російської імперії до індустріального суспільства були неминучі, і ще невідомо, чи найгірший сценарій реалізувався при цьому переході.

Характерно, що подібні перипетії дитинства описані неодноразово багатьма відомими людьми. Треба виділитися з натовпу, віддалитися від нього, щоб навчитися самостійно мислити і діяти. Вже потім, у зрілому віці, такі люди працюють на благо суспільства, розуміючи, що їх талант є саме "Божим даром", так само, як і їх працездатність. Це зовсім не виключає значення цієї риси характеру, що і відображено в прислів'ї, що успіх визначається на 99% працею і лише на 1% талантом.

Отже, Коля Амосов реалізував закладені в нього кимось і чимось потенції, і став відомим фахівцем і не менш відомою людиною. Відомих фахівців у нас багато, авторитетних і відомих у народі людей мало. Чим же заслужив ММ всенародну популярність і повагу?

Своїми "людськими якостями". А саме: чесністю, щирістю, непідробним співчуттям, прагненням до добра, справедливості, блага людей. І все це на високій ноті активності протягом багатьох років.

Чесність стала найбільшим дефіцитом у наш час, і не тільки в країні первісного капіталізму. Брежуть всі: президенти і олігархи, вчені та підприємці, продавці і вчителі, естрадні зірки і письменники, студенти та учні. Брежуть нахабно в очі мільйонам телеглядачів «народні» депутати. Брехня стала найважливішим інструментом функціонування суспільства. Як сказав колись поет Рождественський: «Государство, где честные наперечет». Можна навіть сказати: перестануть завтра всі брехати, суспільство вибухне. Брехня настільки ввібралася в економіку і політику, що реабілітація суспільства від брехні зажадає зважених кроків і тривалого часу.

Але суспільству потрібні чесні люди, і вони будуть завжди, в періоди найстрашнішого мракобісся. Це закон суспільного життя. Можна не сумніватися, що такі люди скоро з'являться і в Україні. А якщо не з'являться (тобто їх знищать до придбання всенародного авторитету), то тоді можна сказати: "Все. Життя скінчилося". Дійсно, ніде не вказано, що на Землі зрештою перемаже справедливість. У міріадах населених світів повинні бути як гуманні, так і антигуманні суспільства. Нам просто не пощастить за законами ймовірності.

Співчуттям пройняті всі книги ММ, починаючи з першої "Серце і думки". Це є справжнісіньке благоговіння перед життям. Не може не чіпати читача відчуття глибокого нещастя при вигляді смертей: "Дива не сталося. Хворі вмирали. Настраждався донезмоги. Дістала хірургія. Вбиває наповал". "І взагалі, не можу більше переносити смерті. Не мо-жу! Значить, хірургію, найсильніше, що було в житті, вже не шкода. <...> ... Більше немає сил переносити смерті. Душевних сил немає." Про глибоку людяність ММ свідчить те, що він зберігав фотографії своїх покійних друзів на своєму робочому столі: "Вони всі тут як живі, підтримують мене". Таке черствому людині не прийде в голову. Усім би нам перейняти цей звичай.

А які чудові рядки присвячені дітям! І слушні рекомендації: "...Є одна категорія населення, з якою чекати не можна. Це – діти. Здоров'я їх катастрофічно погіршується. Необхідний мінімум для оздоровлення простий: їжа плюс одна година фізкультури щодня, з хорошим навантаженням". Але: "Коли мене вибрали в народні депутати колишнього Союзу, я намагався впровадити це в київських школах. Нічого не вийшло: стіна бюрократизму і ліні непробивна. Вважаю, потрібно не менше ніж втручання найвищих сил". Однак найвищі сили не поспішають втручатися.

Те ж саме стосується питання про впровадження прогресивних методів обліку в широку медичну практику. "Міністерству охорони здоров'я я для початку запропонував вибірково ввести нашу "формалізовану" історію хвороби, в якій потрібно лише підкреслювати, ставити цифри і зовсім небагато писати. Економія часу 1-2 години на день. Плюс – інформативність. Вигоди очевидні: всім відома "писанина" лікарів – часу вимагає, а нічого зрозуміти не можна. Заступник міністра вітає. Але – не більше. Головні лікарі погодилися, а не зробили.

Трохи пізніше я надрукував статтю "про історії" у "Медичній газеті" з пропозицією вислати зразок. Спеціально надрукували кілька сотень примірників для розсилки. Справді, десятка три листів із запитом прийшло, відправили їм зразки. І – все!

Таке враження - б'єш, як у подушку. <...> Система так закристалізувалася, що втратила здатність сприймати нове". А було це в 1989 році. Уявіть собі, що таку пропозицію написала людина з вулиці. Відразу викинули б в урну.

ММ чесно і широко розповідає про своє життя. Іноді навіть занадто відверто. Це – зайве. Народ повинен знати своїх героїв бездоганними. А допитливі дізнаються деталі з менш масових видань. До ММ, незважаючи на його гучну популярність, цілком застосовні його ж слова: "Життя безжальне до хороших людей: давно це помітив на пацієнтах". Читаючи про душевні переживання ММ, переживаєш сам: "Як важко жити на цьому світі чесній і добрій людині! Як важко переносити страждання інших людей, особливо лікарю! Як важко жити в недосконалому світі, в якому ці якості незатребувані!" Так само близько приймаються до серця роздуми людини, яка бачить перед собою недалекий кінець. Мало знайдеш роздумів про старість, написаних з такою щирістю і пронизливістю. Хочеться сказати: "Дорогий Миколо Михайловичу! Україна не забуде Вас. Ваше ім'я назавжди вписане в її історію. Ми не раз будемо звертатися до Вашої гуманної спадщини і звіряти свої дії з Вашими працями."

Висновок

Спадщина ММ величезна. Розглянути всі аспекти його життя і творчості можна тільки в окремій книзі. Наприклад, серії "Життя видатних людей". Мої нотатки переслідують іншу мету – привернути увагу до необхідності подальшої розробки ідей ММ. А їх безліч – часто буквально з окремої пропозиції можна розвинути науковий напрям. І не тільки в утилітарному плані вирішення гострих проблем розвитку, підвищення ефективності економіки, науки і медицини. Але і в плані гуманітарному. В плані боротьби за морально і фізично здорове суспільство, яке здатне до самостійного мислення.

Країна повинна шанувати пам'ять своїх героїв.